

Zinātnes Vēstnesis

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS UN LATVIJAS ZINĀTŅIEKU SAVIENĪBAS BIĻETENS

Nr. 6 (20) 1991. GADA JŪLIJS

SPECIĀLIZLAIDUMS VLZ kongresam

Cena 30 kapeikas

VISPASAULES LATVIEŠU ZINĀTŅU KONGRESS

12. — 17. JŪLIJĀ

TREJI VĀRDI

ZINĀTNE — TĒVZEME — BRĪVĪBA. Treji vienkārši un dziļdomas pilni vārdi. Patstāvīgi un nomaināmi vārdi. Nelaimīgajai latvju tautai savas dzīvotības cīņā nešķirami vārdi. Vidū Tēvzeme. Šis saistvārds vieno Zinātni ar Brīvību. Pirms Tēvzemes ir Zinātne, domāta Tēvzemei. Tēvzemei seko Brīvība — valstiskā un individuālā brīvība. Mēs visi zinām un jūtam, ka bez savas Tēvzemes mums nav iespējams sapņot par savas tautas Brīvību. Kā indivīdi bez savas Tēvzemes mēs nekad nejutīsimies iekšēji atsvabināti, savā domu un jūtu pasaulē atbrīvoti.

Zinātne — Tēvzeme — Brīvība. Vēsturiska sagādāšanās šo vārdu monumentālo un episko kopību vienu no otra šķir tikai pāris simtu soļu. Nostājoties Rīgā pie strūklakas Operas laukumā, mēs vienlaicīgi varam skatīt Latvijas universitātes sirmo ēku un brīvās tautas celto Brīvības pieminekli. Abās celtnēs vēl mājā šie iekaltie vārdi. Mūsu atmiņas mums vēl atgādina, ka solījumi doti «Scientiae et Patriae» joprojām ir tuvi un nav aizmirsti; tāpat zvērestī doti «Tēvzemei un Brīvībai» joprojām mūs saista un nav aizmirstami.

Piecdesmit gadu ciešanas un pazemojumi tautas dvēseli gan aplāpēja, bet pilnīgi izdzēst nespēja. Tautas gars alka pēc Patiesības un Taisnības, un apslēpts tas savu dzīvību saglabāja mūsu tautas dzejnieku un rakstnieku simbolos un mākslinieku zīmēs. Mēģinājumi Patiesību sakropļot ar pseidozinātniskām spekulācijām neizdevās un, runājot filozofa Kanta vārdiem: «Netaisnību kā ūdeni dzert» arī nevarēja bezgala ilgi.

Pirmie, kas latvjus sauca atmodai, bija «radošā inteliģence», «radošai zinātnē» vēl klusējot. Seit mums jāatceras vēsturiskās likteņparalēles. Arī Tautas Atmodas laikā, pirms vairāk nekā 100 gadiem, stāvoklis bija līdzīgs. Imanta modās, Gaismas Pili sauca, un Lāčplēsis ievainots gāzās Daugavā. Pagāja vairāki gadu pirms latvju cilmes zinātnieki pārākā pazemojumu sliksnī un, nekaunēdamies sauktus latviskos vārdos, pievienojās tā laika «radošai inteliģencei» — skolotājiem un rakstniekiem — kopējā cīņā par latvju tautas brīvību.

Patlabanējā Tautas Atmodas rītausmā zinātnieku saime nekavējās ilgi un savu klātieni pieteica drīz vien, jau pirmā «atmodas» sanāksmē Salaspilī 1988. gadā. Savu darbības projektu izstrādāja 1989. gadā un 1990. gadā jau piedalījās Latvijas Republikas radošo savienību plēnumā.

Pēdējie 50 gadi latvju tautas cīņā par savu dzīvību ieles vēsturē kā viens no vistragiskākajiem periodiem. Kā garīgās dzīves apjomā, tā arī tīri fiziskā dzīvotivē latvju tautas kopā turētājas saites, kā valoda, tā dzīvesziņa, jau atradās tuvu pie pilnīgas sairšanas, un latvju tauta pati bija tuvu citu mazo tautu kapu vietām. Arī latvju tautas tūkstošgados iemantotā un iekoptā zeme, tūkstošgados apdziedātie ūdeņi — Dzintarjūra un Daugava, pat tūkstošgados elpojamais priekšsilu gaiss, viss tas, ko mēs apzīmējam par dzīvotivē — šajos 50 gados ir tā samocīts un sabojāts, ka arī tīri fiziskā tvērumā latvju tautas dzīvības turpinājums ir tagad ietverts nākotnes šaubu miglājā. Tauta, nospiesta, izklaidēta un iebiedēta, klusēja, cieta un gaidīja.

Gaidītās cerību dienas, gan šaubu pavadītas, arī atnāca. Pirmie uzdrīkstējās latvju sendziesmas atdarinātāji, tad rakstnieki, visi tie, kas piederēja pie radošās inteliģences. Drīz vien viņiem pievienojās arī radošās zinātnes pārstāvji. Tā viss tautas radošais potenciāls saplūda vienā gultnē. Tas arī veido stipru pamatu, lai kopīgiem spēkiem latvju tautu atkal celtu saulītē ir garīgi, ir fiziski. Latvju tautas radošais instinkts, atjaunots garīgi un ieguvis brīvību, atradis ceļus, kā savu tēvtēvu zemi atkal padarīt tīru, skaistu, veselīgu un turīgu.

JĀNIS PALIEPS
(No žurnāla «Technikas apskats» nr. 117.—118.)

KONGRESA PROGRAMMA

PIEKTDIENA, 1991. gada 12. jūlijs — Dailes teātri.
8.00—10.00 Reģistrācija. Iepazīšanās.

10.00—11.30 Kongresa atklāšana:
— rīcības komitejas priekšsēdētāju uzrunas
— LR Valdības apsveikums,
— himnas atskaņošana,
— apsveikumi,
— ziņojumi.

11.30—12.00 Pārtraukums.
12.30—13.30 Plenārsesijas (vadītāji A. Krēsliņš, A. Palejs) referāti:

— J. Stradiņš «Zinātne Latvijā un latvieši zinātnē»,
— V. Viķe-Freiberga «Scientiae et Patriae».

13.30—15.00 Pusdienas.
15.00—17.15 Plenārsesijas (vadītāji J. Zaķis, U. Blūķis) referāti:

— E. Grēns «Latvijas akadēmiskā zinātne pārmaiņu gaidās»,
— V. Nollendorfs «Izglītības reforma Latvijā»,
— G. Ķeniņš-Kings «Baltiešu akadēmiskā sadarbība Rietumos».

17.30 Svinīgs gājienis un ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa.
20.00 Kokteiļu vakars Rīgas pilī.

SESTDIENA, 1991. gada 13. jūlijs.
10.00—17.00 Darbs nozaru sekcijās.
13.00—15.00 Pusdienas.

SVĒTDIENA, 1991. gada 14. jūlijs.
VLZ brīvdiena.

Folkloras festivāla «BALTĪKA'91» noslēguma koncerts Mežaparka Lielajā estrādē.

PIRMDIENA, 1991. gada 15. jūlijs.

10.00—17.00 Darbs nozaru sekcijās.
13.00—15.00 Pusdienas.

OTRDIENA, 1991. gada 16. jūlijs.

10.00—13.00 Latvijas Zinātņu akadēmijas kopsapulce LZA augstceltnē (paralēli iespējams arī darbs sekcijās):
— prezidenta J. Lielpētera ievadvārds,
— Akadēmijas Ārņemju locekļu un Goda locekļu diplomu pasniegšana,
— ārņemju un Latvijas pārstāvju uzstāšanās.

13.00—15.00 Pusdienas.
15.00—18.00 Darbs apvienoto nozaru sekcijās. Paplašinātu lekciju noklausīšanās. Apaļais galds.

TRESDIENA, 1991. gada 17. jūlijs.

10.00—13.00 Darbs apvienoto nozaru sekcijās. Paplašinātu lekciju noklausīšanās.
13.00—15.00 Pusdienas.

15.00—18.00 Kongresa noslēguma sesija Nacionālajā teātri:
— ziņojumi par VLZK norisi,
— rezolūciju apspriešana, pārrunas par nākamā kongresu.

18.00 Kongresa svinīgais noslēgums.
20.00 Noslēguma bankets.

CETURTDIENA, 1991. gada 18. jūlijs.

SESTDIENA, 1991. gada 20. jūlijs:
ekskursijas pa Latviju, profesionāla rakstura ekskursijas un vizītes.

NOZARU SEKCIJU DARBA ADRESES

ARHITEKTORA — Torņu ielā 11 (Zviedru vārtos), Arhitektu namā

GRĀMATZINĀTNE UN BIBLIOTĒKU ZINĀTNE — K. Barona ielā 4, Nacionālajā bibliotēkā

BIOĻĢIJA UN ĢENĒTIKA — Krustpils ielā 53, LZA Molekulārās bioloģijas institūtā

EKOĻĢIJA UN MEZZINĀTNE — Salaspilī, LZA Bioloģijas institūtā

FILOZOFIJA UN TEOĻĢIJA — A. Deglava ielā 1a, LU Teoloģijas fakultātē

FIZIKA UN MATEMĀTIKA — Raiņa bulvārī 19, LU galvenajā ēkā, 16. auditorijā

ĢEOZINĀTNE — Raiņa bulvārī 19, LU galvenajā ēkā 12., 14. auditorijā

INFORMĀTIKA UN DATORTEHNĪKA — Raiņa bulvārī 29, LU Matemātikas un informātikas institūtā

IZGLĪTĪBA UN PEDAGOĢIJA — Kronvalda bulvārī 4, LU Pedagoģijas fakultātē, 5., 252. auditorijā

ĶĪMIJA — Aizkraukles ielā 21, LZA Organiskās sintēzes institūtā

LAUKSAIMNIECĪBA — Jelgavā, Lielajā ielā 2, Latvijas Lauksaimniecības universitātē, 322. auditorijā

LITERĀTŪRAS ZINĀTNE — Turgeņeva ielā 19, LZA galvenajā ēkā, 3. stāva zālē

MĀKSLAS ZINĀTNES — Pulcēšanās pie Aizrobežu mākslas muzeja Pils laukumā

VESELĪBAS AIZSARDZĪBA, MEDICĪNA UN ZOBĀRSTNIECĪBA — P. Daugies ielā 2, 7. klīniskās slimnīcas lielajā konferenču zālē. P. Daugies ielā 4, Republikas onkoloģiskā dispansera konferenču zālē

MUZIKOLOĢIJA — K. Barona ielā 1, Latvijas Mūzikas akadēmijā

POLITOLOĢIJA UN SOCIOLOĢIJA — Jaunielā 24, Neprofesionālo kinematogrāfistu savienības klubā

PSIHOLOĢIJA — Valņu ielā 2, Tautas izglītības ministrijas Baltajā zālē

TEHNISKĀS ZINĀTNES — Kaļķu ielā 1, Rīgas Tehniskajā universitātē, 219. auditorijā

UZŅĒMĒJDARBĪBA, FINANSU UN TIRGZINĪBA — Mārstaļu ielā 2, Latvijas žurnālistu nama Lielajā zālē

VALODNIECĪBA UN FOLKLORISTIKA — Turgeņeva ielā 19, LZA galvenajā ēkā, 12. stāvā

VĒSTURE — Brīvības bulvārī, LU Vēstures un filozofijas fakultātē, 2. stāvā, 1. auditorijā

ZINĀTŅU UN AUGSTSKOLU VĒSTURE — Kronvalda bulvārī 4, Ķimijas vēstures muzejā, 2. stāvā

ZURNĀLISTIKA — Mārstaļu ielā 2, Latvijas žurnālistu nama Mazajā zālē

Kongresa rīcības komiteja

PAR KONGRESA NORISI

Veicināt sadarbošanos starp latviešu zinātniekiem Latvijā un ārzemniekiem, palīdzēt radīt drošu pamatu zinātnes attīstībai atjaunotajā Latvijā, — tā pirms diviem gadiem tika formulēts VLZ kongresa uzdevums. Pie darba stājās Latvijas Zinātnieku savienība, Latviešu inženieru apvienība un citas organizācijas. Tapa plaša, daudzpusīga programma. Nu pienācis laiks to īstenot.

Kongresu atklāsim 12. jūlijā Dailes teātri. Dalībniekus sveiks valsts pārstāvji, pārstāvji no PBLA. Tad sekos plenārsēdes referāti. Nākamajās četrās dienās zinātnieki darbosies 24 atsevišķās nozaru sesijās.

Kongresā piedalīsies ap 1200 zinātnieku, to vidū apmēram 300 no ārvalstīm. Visvairāk referātu pieteiks ķīmijas, bioloģijas, medicīnas, veselības aizsardzības un zobārstniecības, fizikas un matemātikas un

tehnisko zinātņu nozarēs. No ārzemniekiem būs arī daudz lauksaimnieku, būvzinieku, arhitektu, literatūras, muzikoloģijas un vēstures pētnieku.

Liels klausītāju skaits no Latvijas gaidāms mūsdienu aktuālajās nozarēs — politoloģijā (23 referāti, tai skaitā 11 no ārzemniekiem), uzņēmējdarbībā, finansu un tirdzniecības nozarē (22 ārņemju zinātnieku priekšlasījumi). Augstā zinātniskā līmenī paredzami referāti un diskusijas informātikas un datortehnikas, grāmatzinātņu un bibliotēku zinātņu, filozofijas un teoloģijas, izglītības un psiholoģijas, mākslas zinātņu, valodniecības un žurnālistikas nozarē.

Veselības aizsardzības un zobārstniecības nozari kongresā pārstāvēs divsimt dalībnieku. Sajā nozarē būs arī kopīgas sanāksmes ar bioloģiem un ekoloģiem.

Kupls skaits ārzemnieku iesaistīsies ekoloģijas problēmu risināšanā. (Tas liecina par šīs nozares aktualitāti pasaulē, it īpaši Latvijā.)

Tādas nozares kā politoloģiju un psiholoģiju, kuras gadiem ilgi nīdēja komunistiskais režīms, kongresā reprezentēs vairāk ārzemnieku nekā vietējo zinātnieku.

Ārņemju latviešu zinātnieku atsaucība ir nesavtības paraugs. Lai palīdzētu Latvijai ar savu padomu un pieredzi, daudzi no viņiem gatavi upurēt pat savu turpmāko karjeru, nemaz nerunājot par tādiem «sīkumiem» kā prāvie ceļa izdevumi.

Daudz līdzekļu ārzemnieki ir izdevuši kongresa materiālu iespēšanai, izstāžu eksponātu noformēšanai. Izstāžu eksponātus, kurus nodod Latvijai, savāca Latviešu inženieru apvienība pa visu pasauli.

Jācer, ka zinātnieku nesavtība nebūs velta. Savstarpējā informācijas apmaiņa palīdzēs izveidot tiltu starp Rietumiem un Austrumiem. Lai ietgrētos pasaulē, mums pēc iespē-

jas ātrāk jāatbrīvojas no padomju režīma lokālbarjerām, dažādiem iegrožojumiem.

Zinātnes turpmākajā attīstībā kongresam noteikti būs liela nozīme. Tas noteikti iedzīvinās daudz plašāku, abpusēju zinātniskās informācijas apmaiņu.

Par VLZ kongresu lielu interesi izrāda kā Latvijā, tā ārņemju firmas, jo būs iespējams izvietot reklāmu gan kongresa atklāšanas un noieņemuma telpās, gan kongresa gaitas programmā (tā būs vairāk nekā simt lappušu bieža, aptvers uzziņas par ārņemju latviešu izcilajiem zinātniekiem, sniegs visu referentu vārdus un referātu nosaukumus, firmu reklāmu ar alfabētiskajiem un ģeogrāfiskajiem rādītājiem). Šīs programmas tiks nosūtītas visiem Pasaules latviešu uzņēmēju savienības adresātiem, ap 1500 uzņēmējiem ārpus Latvijas, un izplatītas arī kongresā.

Kongresa dalībnieki varēs iegūt arī VLZ kongresa referātu težu

komplektu, kurā kopā ar īsu, uz vienas lappuses izklāstītu galveno saturu būs arī ap 1200 īsas, pašu zinātnieku rakstītas biogrāfijas, adreses un telefonu numuri, kontaktu nodibināšanai. Tas būs būtisks papildinājums mūsu visai nepilnīgajai enciklopēdiskajai uzzīņu literatūrai. Daļa pārskata rakstu par Latvijas un latviešu zinātnieku sasniegumiem dažādās nozarēs publicēti Zinātņu akadēmijas «Vēstis» (6. numurā).

Kongresa dalībnieki varēs noskaņoties starptautiskā folkloras festivāla «Baltica '91» koncertus, tiks organizētas ekskursijas gan pa kultūrvēsturiskiem, gan pa atsevišķu zinātņu nozaru interešu maršrutiem, kurus vadīt uzņēmies Dabas un vēstures pieminekļu aizsardzības biedrība, Latvijas arhitektu savienība un, protams, katras attiecīgās sekcijas pārstāvji.

Kongresa noslēgums — 17. jūlijā Latvijas Nacionālajā teātri.
professors ANDRIS KRĒSLIŅŠ,
VLZK Programmas komitejas priekšsēdētājs

J. STRADIŅS, akadēmiķis

Latvijas ķīmiķu savienība

Viens no ievērojamākajiem kongresa sponsoriem ir 1990. gadā atjaunotā Latvijas ķīmiķu savienība (LKS, prezidents — akadēmiķis profesors R. Kārklīšs). Publicējam īsu ieskatu šīs zinātniski profesionālās biedrības vēsturē, balstoties uz referātu, ko nolācis akadēmiķis profesors J. Stradiņš LKS atjaunošanas kongresā 1990. g. 22. novembrī. Tas sniedz arī nelielu priekšstatu par ievērojamajām Latvijas ķīmiķu tradīcijām — tieši šajā zinātnes nozarē laika gaitā, Latvijas zinātnieki guvuši lielus sasniegumus un šajā nozarē uzkrāta bagāta pieredze, arī nākotnes Latvijai.

Nerunāsim šoreiz vienīgi par zinātniskajiem sasniegumiem ķīmijā, par izcilajiem ķīmiķiem, kas darbojušies Rīgā un Jelgavā. Pievērsīsimies vairāk Latvijas ķīmiķu biedrošanās tradīcijām. Atskatoties uz pavisam tālu pagātni, pašu pirmo ķīmiķu pulciņu konstatēsim jau 1799. gadā, kad ķīmiķis un farmaceits D. H. Grindelis (1776—1836) un fiziķis G. F. Parrots (1767—1852) Rīgā organizēja «jaunas ķīmijas» (t. i., A. L. Lavuazjē antiflogistiskās mācības) studiju pulciņu, kurā tika lasīti referāti un veikti eksperimenti, starp citu, ar tērauda galvanisko elektrību. Mazliet vēlāk, 1803. gadā, pēc D. H. Grindeļa ierosmes Rīgā tika dibināta Rīgas ķīmiski farmaceutiskā biedrība (Rigaer Pharmazeutisch-chemische Societät) — pirmā šāda veida biedrība Krievijas impērijā. Šī organizācija, ko 1862. g. pārdevēja par Rīgas farmaceitu biedrību (Pharmazeutische Gesellschaft zu Riga), ir tagadējās «Latvijas farmaceitu biedrības» (dib. 1803. g.) priekštece, kā tas oficiāli atzīts Latv. PSR Veselības aizsardzības ministrijas Zinātniskās medicīnas padomes 1985. gada lēmumā, jo šīs senās biedrības tematikā un biedru sastāvā allaž dominējuši farmaceiti, aptiekāri. Tāpēc ar šodien dibināmo Latvijas ķīmiķu savienību tai nevarētu būt ne tieša sakara, ne pēctecības.

Ķīmiķu biedrošanās sākās ar Rīgas Politehnikuma (vēlāk — Rīgas Politehniskā institūta) un tā ķīmijas nodaļas organizēšanu. RP ķīmijas profesors Francis Vēbers (1834—81) dibināja 1873. gadā Rīgas Politehnikuma ķīmijas kolokviju (Chemisches Colloquium), kura mērķis bija regulāra zinātniska, populārzinātniska un praktiska rakstura priekšlasījumu noklausīšanās un apspriešana. Šā kolokvija paraugs bija pazīstamais Berlīnes fiziķu kolokvījs, ko agrāk bija izveidojis Berlīnes universitātes fizikas profesors Heinrihs Gustavs Magnuss (1802—70), F. Vēbera skolotājs un šefs pirms Rīgas posma. Vairāk vai mazāk regulāri kolokvījus darbojies arī Vēbera pēctecis — izcilo zinātnieku profesoru Vilhelma Ostvalda (1853—1932, vēlāk — Nobela prēmija ķīmijā, 1909) un Kārļa Ādama Bišofa (1855—1908) laikā.

Tiktāl — Latvijas ķīmiķu savienības priekšvēsture, bet ar 1908. gadu sākas tās vēsture, proti, tieša un vairs nesarauta saikne starp paaudzēm. 1908. gadā Rīgu atstāja profesors K. A. Bišofs un visus ķīmijas priekšmetus Rīgas Politehniskajā institūtā pārņēma jaunais, enerģiskais Pauls Valdēns (1863—1957), ievērojamākais latviešu cilmes ķīmiķis, kas jebkad strādājis Rīgā, dinamiskās stereokīmijas un neidens šķīdumu stereokīmijas pamatlīcejs. Viņa vadībā tika organizēta RPI ķīmiķu biedrība.

Šīs biedrības iniciatīvas sanākums notika 1908. g. 1. nov. RPI ķīmijas auditorijā, tag. Kronvalda bulvārī 4. Sēde noklausījās doc. A. Antropova referātu par ķīmijas apmācību un studentu dzīvi Londonas universitātes koledžā un nolēma izveidot pastāvīgu biedrību. Biedrības iniciatori bija pazīstami Rīgas zinātnieki — P. Valdēns, M. Glāzenaps, M. Centnersvērns, E. Frēlihs, I. Teļetovs, K. Blahers, A. Antropovs, M. Vitlihs un V. Fišers (sekretārs).

1909. g. 24. oktobrī RPI ķīmiķu biedrība (Chemische Gesellschaft am Rigaschen Polytechnischen Institut) savas gaitas uzsāk oficiāli. Par pirmo priekšsēdētāju ievēlēja prof. Paulu Valdēnu, par vicepriekšsēdētāju tehniskajā ķīmijā — prof. Maksimiliānu Glāzenapu, par vicepriekšsēdētāju tīrajā ķīmijā — adjunktprofesoru Oskaru Lucu, par sekretāriem — adjunktprofesoru E. Bricki (tehniskajā ķīmijā) un asistentu — F. Fišeru (tīrajā ķīmijā). Tiek nolēmts vietējā presē sniegt īsus apskatus par biedrības darbību, kā arī publicēt ziņojumus par sēdēm, bet katras sēdes sīku atreferējumu sniegt pazīstamajā Vācijas žurnālā «Chemiker Zeitung». Biedrība bija gluži neatkarīga, neietilpa Krievijas fizikas un ķīmijas biedrības (PФХО) sastāvā un nebija ar to saistīta.

Pirmie 5 biedrības gadi (1909—14), kas sīki atspoguļoti publicētajos sēžu atreferējumos, ir bijis spēcīgs darbības laiks. Regulāri tiek lasīti apskati par pašu veiktajiem pētījumiem darbiem un svarīgāko pasaules zinātnē, rīkotas ekskursijas uz rūpniecību (Valdšlesenu, Provodņiku, Milgrāva sērskābes un superfosfāta rūpniecību), sniegtas atskaites par līdzdalību starptautiskos un Krievijas mēroga pasākumos (starptautiskajos ķīmiķu kongresos, Maskavas cementrūpniecības kongresā), atzīmētas izcilo zinātnieku jubilejas vai godināta viņu piemiņa (sēdes pieminēti S. Arēniuss, J. H. Vanthofs, H. Landolts, R. Abegs, M. Lomonosovs, A. Lādenburgs, A. Horstmanis, N. Beketovs, P. Lugiņins, P. Lebedevs), savāktas naudas summas A. Avogadro piemineklim Turīnā vai J. H. Vanthofa piemiņas fondam, tāpat tautomērijas atklāšanai J. J. Vanlāram Holandē, kas mūža nogalē cieš trūkumu. Ipaši jāatzīmē referāti, kuros pirmoreiz autori ziņo par pašu veiktajiem pētījumiem, kas ceļ Rīgas ķīmiķu starptautisko prestižu.

RPI ķīmiķu biedrības biedru skaits bija ap 40, sēžu klausītāju skaits (kopā ar studentiem) sniedzās līdz 80. To skaits bija arī daudz latvieši. 1912. g. 13. aprīlī sēdē P. Valdēns ziņo par savu līdzdalību Starptautiskās ķīmiķu biedrību asociācijas II kongresā, kas notiek Berlīnē V. Ostvalda vadībā. Tātad Rīgas ķīmiķi (gan toreiz vēl kā Krievijas impērijas pārstāvjus) jau reprezentē starptautiskā ķīmiķu kongresā.

Biedrības darbam ir dziļi pētniecisks raksturs, plašs starptautisks skaņējums, sava loma Rietumu un Austrumu kontaktu iedibināšanā. Tas viss lielā mērā balstās uz P. Valdēna un RPI augsto reputāciju zinātnes pasaulē.

Arī 1919. gadā Stučkas valdīšanas mēnešos Inženieru ķīmiķu un ķīmiķu savienība Rīgā darbojas produktīvi un spraigi, kaut arī jāpiebilst, ka komunisti bija apcietinājuši veco profesoru Glāzenapu, kuru izglāba Valdēna dramatiskā protesta lekcija un ķīmiķu kolektīvā iestāšanās par savu koleģi un skolotāju.

No grāmatniecības vēstures

Latviešu grāmatniecības padziļinātas izpētes aizsākumi rodami 18. gs. 2. pusē, laikā, kad apgaismes rosināti, Baltijas vācu inteliģenti aktīvi iesaistījās novada vispusīgā izziņāšanā.

Darbs rakstniecības izpētē, kas lielākoties tika veikts zinātnu vēstures avotu meklējumos vai novadpētnieciskos nolūkos, vainagojās ar nozīmīgiem faktu apkopojumiem, uz kuriem balstījās grāmatniecības un literatūras vēstures vēlāko laiku pētījumi.

No 18. gs. mantota arī pirmā spiestuvju vēsture — apjomā nelielā L. Bergmaņa apcere «Kurze Nachrichten von rigischen Buchdruckern» (R, 1795.). Ziņas par grāmatām latviešu valodā kopš 1766. gada vāca H. Baumānis; viņa sastādītā «Bibliotheca Lettica» palikusi nepublicēta.

1812. gadā iznāk U. E. Cimmermaņa latviešu literatūras vēsture — pirmais iespiests darbs šajā nozarē. Tā saistību ar grāmatniecību nosaka autora skatījums uz literatūru šā vārda plašākajā nozīmē kā visu latviski iespiestu grāmatu kopumu.

Grāmatniecība kā specifiska kultūras joma sāk iezīmēties 19. gs. 20. gados, kad nodibinās Latviešu literārā biedrība. Līdzās viedokļu apmaiņai par latviešu grāmatniecības aktuālajiem uzdevumiem saglabājas arī centieni

Nodibinoties Latvijas Republikai, izveidojās Latvijas Universitāte, kuras sastāvā nu turpināja savu darbību bij. Rīgas Politehniskā institūta ķīmijas fakultāte.

1920. g. 26. martā gandrīz visi toreizējie Latvijas Universitātes ķīmijas fakultātes mācībspēki — kopskaitā 26 dalībnieki — nodibināja Latvijas ķīmiķu savienību.

Latvijas ķīmiķu savienība bija tiešs RPI ķīmiķu biedrības turpinājums. Sākumā biedrība skaitījās formāli neatkarīga no LU ķīmijas fakultātes, taču fakultātes telpās notika referātu vakari.

1925. g. 29. janvārī Latvijas ķīmiķu savienībai (kurā bija 59 aktīvi biedri) saskaņā ar jauno likumu bija jāmaina nosaukums, jo ar vārdu «savienība» nu bija paredzēts apzīmēt vairāku biedrību apvienību. Tāpēc organizācija kļuva par Latvijas ķīmiķu biedrību, kā tā saucās līdz 1944. gadam. Statūtu pārreģistrēšana notika arī 1939. gadā, pēc 1938. gada 14. februāra biedrību likuma pieņemšanas, un nu Latvijas ķīmiķu biedrība arī juridiski piesaistījās LU ķīmijas fakultātei, jo likums tai vairs neļāva pastāvēt autonomi. Biedrības priekšnieki bija profesori Eduards Zariņš (1926.—32. g.), Jūlijs Auškāps (1933.—34. g.), Alfrēds Petrikalns (1935.—40. g.). Sekretāri: A. Petrikalns (1921.—29. g.), A. Kešāns (1930.—34. g.), G. Vanags (1935. g.), M. E. Straumanis (1936.—40. g.). Biedru skaits 1939. g. bija 145, sapulces caurmērā nctika reizi mēnesī. Būtībā Latvijas ķīmijas biedrība bija LU ķīmijas fakultātes zinātniskās darbības izvērtējuma diskusiju forums. Ar biedrības starpniecību no Latvijas kultūras fonda tika saņemti naudas pabalsti eksperimentāliem pētījumiem (apm. 1000 latu gadā).

Atskaites par Latvijas ķīmijas biedrības darbu tika regulāri publicētas «Latvijas farmaceitu žurnālā». Referāti 20. gados notika latviešu, krievu un vācu valodā, 30. gados jau latviski, un savas darbības virzienos Latvijas ķīmiķu biedrība turpināja darboties tādā pašā virzienā, kā vecā RPI ķīmiķu biedrība, varbūt vienīgi starptautiskie sakari nebija tik intensīvi, toties bija ciešāka saistība ar farmaceitiem un dziļāka interese par Latvijas problēmām un dabas bagātībām.

Latvijas ķīmijas biedrība tika uzņemta par locekli Starptautiskajā ķīmijas apvienībā. Tas varētu būt noticis 1927. gadā, Starptautiskajā ķīmiķu kongresā Varšavā, kur Latviju pārstāvēja prof. M. Centnersvērns.

Pēckara periodā, jau 1945. gada 14. novembrī, LVU ķīmijas fakultātes padome nclēma, ka bij. Latvijas ķīmijas biedrības vietā dibināma Mendelejeva Vissavienības ķīmijas biedrības Latvijas nodaļa. Šāds lēmums atbilda laikmeta apstākļiem. Un 1946. g. 3. jūlijā pēc prof. A. Kešāna ierosmes iniciatoru grupa (11 cilvēki) nodibināja šo nodaļu, ievēlot par biedrības priekšsēdētāju prof. A. Kešānu, par nodaļas valdes priekšsēdētāju tika iecelts prof. Arv. Kalniņš. Abi pirmie Mendelejeva biedrības Latvijas nodaļas priekšsēdētāji ir bijuši Paula Valdēna subasistenti — gan A. Kešāns, gan A. Kalniņš, tā izpaužas Latvijas ķīmiķu biedrības pēctecība.

Pēc A. Kalniņa (1946.—51. g.) nākamie Mendelejeva biedrības Latvijas nodaļas priekšsēdētāji bija akadēmiķe L. Liepiņa (1951.—55. g.), akadēmiķis A. Ieviņš (1955—67. g.), profesore E. Gudriniece (1967.—72. g.), profesors E. Jansons (1972.—82. g.) un akadēmiķis R. Kārklīšs (1982.—90. g.). Nodaļas kontā ir līdzdalība Latvijas tautsaimniecības atjaunošanā, īpaši vietējās un būvmateriālu rūpniecības sekmēšana, dažādu konferenču un konkursu rīkošana, zinātniskais lektorijis (LVU ķīmijas fakultātē, vēlāk RPI ķīmijas fakultātē). Jāatzīmē arī nodaļas ilggadīgā priekšsēdētāja vietnieka Mārtiņa Kalniņa seniora organizēta un vadītā ķīmiski analītiskā laboratorija Jāņa sētā, kura pirmajos pēckara gadu desmitos guva lielu popularitāti ar neskaitāmajām konsultācijām, ekspertīzēm, ūdeņu analīzēm, kur izstrādāja koka ēku aizsardzības līdzekļus pret puvi, indikatorpapīriņš pH noteikšanai, augšanas vielu sintēzes metodes. Gan ķīmijas zinātne, gan ķīmiskā rūpniecība Latvijā, īpaši kopš 60. gadu vidus, ir ārkārtīgi izaugusi, tagad Rīgā ir divas augstskolu ķīmijas fakultātes, trīs ķīmijas profila institūti Latvijas Zinātņu akadēmijā, ir daudz ķīmijas rūpniecību, ne vien Rīgā, bet arī Ventspilī, Valmierā, Daugavpilī, Līvānos, Dobelē u. c. Visu šo apstākļu dēļ lielā mērā zudusi tā kopības izjūta, kas vienojusi Latvijas ķīmiķus gan gadsimta sākumā, gan Latvijas Republikas laikā, un tas atspoguļojas arī Mendelejeva biedrības formāli birokrātiskajā funkcionēšanā.

Taču šie 44 «Mendelejeva gadi» (1946.—90.) nav jāizsvītro no Latvijas ķīmijas vēstures, nesen savu mūžu beigusī organizācija visu šo laiku ir bijusi nozīmīgs faktors Latvijas ķīmiķu dzīvē, vienojot zinātni ar ražošanu, pētniekus ar praktiķiem. Nevienš ievērojams notikums Latvijas ķīmiķu dzīvē — lielic zinātniskie kongresi, sanāksšanas nav notikuši bez Mendelejeva biedrības ziņas, tāpat Latvijas ķīmiķi aktīvi piedalījušies ārpus Latvijas daudzajos Mendelejeva kongresos. Diemžēl, starptautiskā mērogā Latvija spējusi reprezentēties tikai caur «centru», ar Maskavas stipniecību, nav atjaunotas tās tiesības Starptautiskajā firas un lietišķās ķīmijas apvienībā (IUPAC).

Jaunā politiskā situācija Latvijā, sāktais ceļš uz reālas valstiskās neatkarības atjaunošanu, Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarācija liek mums pārvērtēt līdzšinējo situāciju arī ķīmijā un dibināt jaunu organizāciju — Latvijas ķīmiķu savienību, kas ar laiku, cerēsim, ieies pasaules ķīmiķu organizāciju saimē kā neatkarīgs un pilntiesīgs loceklis. Ir atjaunota vēsturiskā pēctecība, jo mūsu priekšteču vidū bijuši tādi izcili ķīmiķi un zinātnes organizatori kā P. Valdēns, M. Glāzenaps, V. Fišers, E. Bricke, M. Centnersvērns, A. Petrikalns, J. Auškāps, A. Kešāns, G. Vanags, A. Kalniņš, L. Liepiņa, A. Ieviņš un citi.

1990. gada 22. novembrī atjaunotā Latvijas ķīmiķu savienība uzskatāma par Latvijas ķīmijas biedrības un RPI ķīmiķu biedrības tiešu pēcteci, atzīstot reālu vēsturisku nepārtrauktību, kurā starposms bijis Mendelejeva Vissavienības biedrības Latvijas nodaļa.

Par Latvijas ķīmiķu savienības dibināšanas datumu atzīts 1909. g. 3. novembris, kad oficiāli tika apstiprināti pirmie statūti un ievēlēta pirmā valde.

Atdzimūšajai Latvijas ķīmiķu savienībai jāklūst par visu veco Latvijas ķīmiķu vēsturisko biedrību tradīciju un īpašību mantinieci, kas attiecīgi pārveidota laikmeta prasībām.

1990. gada 22. novembris paliks kā vēsturiska ceļa zīme Latvijas ķīmiķu vēsturē, ja mēs pratīsim jaundibināto biedrību nosargāt, konsolidēt un izveidot par svētību zinātnei un tēvzemei.

plūnīgāk apgūt agrāk paveikto. Laikā no 1831. līdz 1869. gadam biedrības rakstu krājuma burtniecība tika publicēta K. E. Napjerska sastādītais retrospektīvās bibliogrāfijas rādītājs «Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur». Saja ar profesionāla bibliogrāfa darba metodēm izstrādātajā darbā sniegts samērā pilnīgs latviešu grāmatu repertuārs, sākot no 16. gs. Biedrības rakstu krājumā publicēti arī G. Manteifela sastādītais latgaliešu grāmatu rādītājs. Baltijas vācu vēsturnieku veiktie grāmatniecības pētījumi kļuva specializētāki — par spiestuvju, grāmatlīdzniecības vēsturi, Rīgas grāmatniecības trīsmitgades rosināt, 1890. gadā iznāk A. Būhelca plašais pētījums «Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. 1588.—1888.», izcilākais 19. gs. sniegums grāmatniecības vēstures publikāciju klāstā.

Latviešu valodā raksti par grāmatniecību sāk parādīties 20.—50. gadu avīzēs. Pirmais nozīmīgākais latvieša darbs šajā jomā (gan vācu valodā) ir J. Cimzes apcere par skolas grāmatām, kas palikusi rokkrastā.

Daudz uzmanības grāmatniecībai veltījuši jaunlatvieši. A. Spāga, K. Biezbarža, J. Alunāna rakstos sastopama ne tikai vācu mācītāju «koptās» latviešu grāmatniecības kritika, bet arī izteikumi par grāmatas nozīmīgumu tautas garīgās dzīves attīstībā. Mazāks ir jaunlatviešu ieguldījums latviešu grāmatniecības vēstures zinātniskajā izpētē; tas daļēji izskaidrojams ar noliedzošo attieksmi pret agrāko gadu grāmatniecības mantojumu. Kā izņē-

(Turpinājums 3. lpp.)

ZINĀTŅU AKADĒMIJAS PREZIDIJĀ

LZA Prezidijs 13. jūnijā noklausījis RTU profesora R. Rikarda zinātnisko ziņojumu «Kompozitū čaulu aprēķina metodes un to praktiskā pielietojšana». RTU radītais universālais galīgo elementu programmu sistēmas, kas ļauj realizēt sarežģītu konstrukciju aprēķinu ciklu čaulu konstrukcijām, kuras plaši izmantojamas celtniecībā, mašīnbūvē, kosmiskajā tehnikā, lidmašīnu un kuģu būvē. Apspriešanas gaitā tika atzīmēts, ka Latvijā šos svarīgos risinājumus maz izmanto, lai gan konstrukcijām ir ļoti liela praktiska nozīme. Būtu nepieciešams izstrādāt priekšlikumus mērķprogrammai un iesniegt LR valdībai. Prof. R. Rikarda ziņojums tika augsti novērtēts Prezidija sēdē.

Izskatīja jautājumu par LZA Ekonomikas institūta Inženierinformācijas centra darbu, par ko ziņoja centra direktors E. Zinovjevs. Apvienotās informācijas padomes priekšsēdētājs V. Pirogovs, EI direktors J. Janovs, FB direktors E. Karnītis. Apspriešanās piedalījās akadēmiķi B. Puriņš, E. Jakubaitis, V. Hausmanis un Bibliotēku padomes priekšsēdētājs kor. loc. E. Silīņš. Tika nolēmts, ka Inženierinformācijas centru iekļaus Fundamentālās bibliotēkas sastāvā un izstrādās darba plānu automatizēto bibliotekāro un bibliogrāfisko kompjuertīstīvu ieviešanai bibliotēkā (līdz š. g. 15. oktobrim).

Noklausījis EI Audiovizuālās informācijas laboratorijas vadītāja Z. Vidņa iesniegumu par sabiedrības ar ierobežotu atbildību «Zinātnes video» dibināšanu uz laboratorijas bāzes. Nolēma priekšlikumu principā atbalstīt. Izskatīja jautājumu par LZA SKB tipveida Statūtu apstiprināšanu (ziņoja SKB direktoru padomes pr-j. V. Foljorovs un FEI direktors J. Ekmanis). Nolēma tipveida statūtus apstiprināt pēc ierosināto labojumu izdarīšanas, bet savukārt institūtiem jāsakana konkrēto SKB statūti un to darbības forma.

Noklausījis un pieņēma zināšanai prezidenta J. Liepētera informāciju par gatavošanos š. g. 16. jūlijā LZA kopsapulces sēdei.

Sakarā ar to, ka radušās neskaidribas LZA Statūtu un LZA ZPI tipveida statūtu atsevišķu normu skaidrojuma, papildināts Prezidija 89.11.05. lēmums nr. 73 ar šādu teikumu: «Institūta direktora vēlēšanas pirms pašreizējā direktora pilnvaru izbeigšanās laika rīkojamas tad, ja tādu lūgumu izsaka viņš pats vai ja to ierosina institūta zinātniskais kolektīvs atbilstoši LZA zinātniskās pētniecības institūta tipveida statūtu 35. punkta 6. rindkopai.»

Pēc FTZN iesnieguma apstiprināja FI Atomreaktorā veicamo pētījumu koordinācijas padomes sastāvu (pr-j. P. Prokofjevs).

Saskaņā ar institūtu viedokli LZA Lietu pārvaldes reorganizācijas jautājumu izlems pēc LZA Satversmes pieņemšanas.

Akadēmijas prezidents J. Liepēteris sēdē pasniedza diplomus LZA prēmiju laureātiem, kā arī diplomus zinātņu doktoriem un PSRS MP prēmiju laureātiem.

Par Fundamentālās bibliotēkas direktoru Prezidijs apstiprinājis E. Karnīti.

V. VIJUMSONE

No grāmatniecības vēstures

(Sākums 2. lpp.)

mums minama B. Driķa «Latviešu rakstniecība» (R., 1860.), K. F. Gādebuša, U. E. Cimmermaņa u. c. priekšgājēju iedibinātajās tradīcijās, bet ar jaunlatvisku patosu uzrakstīta grāmata, kurā pirmoreiz aplūkota latviešu tautības literārā darbība pēc dzimtbūtniecības atcelšanas (1820.—1860.). 19. gs. pēdējā trešdaļā latviešu kultūras vēstures izpēti kopumā raksturīga ar nacionālo bagātību (folkloras, tautas mūzikas u. c.) krāšņā un apkoņošanas darbu. Te piekļaujas arī J. Misiņa bibliotēkas sākotne un Aronu Matīsa mēģinājumi vākt ziņas par dzejas tulkojumiem (tolaik — viņa iecerētās dzejas antoloģijas vajadzībām), kas vēlāk nodēvēja kā iestrādēto nozīmīgiem retrospektīvās bibliogrāfijas radītājiem.

Grāmatniecības vēstures historiogrāfijai 19. un 20. gs. mija ir nozīmīga ar profesionālu latviešu tautības grāmatniecības darbinieku — izdevēju, bibliotekāru — iesaistīšanās pētniecībā. «Konversācijas vārdnīca» (R., 1906.—1921.) rakstos par grāmatniecību, A. Gulbja studijas par grāmatniecības vēstures un aktuālajiem jautājumiem vērojama pieeja grāmatniecībai kā īpašas izpētes un aplūkojuma vērtai kultūras parādībai. Taču vācu pētnieku monopols senāko spiestuvju izpēti, neapzinātā grāmatniecības vēstures avotu bāze, bibliogrāfiska pamata trūkums bija par kavekli šīs darbības izvērsta attīstībai turpmākajos gados.

Kopš 20. gs. sākuma senās grāmatas saistīja arī dažādu nozaru zinātniekus. Valcēdnieki, literāturzinātnieki, vēsturnieki, juristi — A. Augstkalns, L. Bērziņš, E. Blese, J. Endzelins, E. Volters, J. Zēvers u. c. — publicēja rakstus par unikāliem seniespiedumiem, dažkārt — pārskatus par senās literatūras izdevumiem kāda no zinātņu nozarēm. Šis augsti kvalificētu zinātnes darbinieku veikums padziļināja izpratni par dažādām grāmatniecības parādībām, līdzēja rast tām vietu tautas kultūras vēsturē.

Apkopojošu pārskatu par grāmatniecības vēstures senāko posmu («Līdz tautiskam laikmetam») 1925. gadā publicēja J. Misiņš. 30. gados grāmatniecības vēstures pētniecībai pievērsās J. Straubergs. Balstoties uz rūpīgi seno tekstu un arhīvu studijām, eksemplāru izpēti, kā arī uz izcilu spēju analizēt viņa rīcībā nonākušo faktū materiālu, Straubergs izvirzīja daudzas interesantas hipotēzes, sniedza precīzējumus par 16.—17. gs. grāmatu izdošanas gaitu un grāmatniecības darbiniekiem. Viens no viņa izcilākajiem atklājumiem personāliju jcmā — 17. gs. grāmatniecības darbinieki latvietis Jānis Reiters. Liela daļa Strauberga rakstu palikusi nepublicēta un tagad glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas rokrakstu fondā.

Latgales vēsturei veltītajās apcerēs tika iekļautas arī ziņas par senākajām latgaļu grāmatām, lafiņu burtu aizliegumu, rokraksta grāmatniecību. M. Apēja, S. Seiļa, F. Trasuna u. c. Latgales kultūras zinātāju grāmatās un presē publicētajos darbos īpaši tika akcentēta Latgales grāmatniecības smagā attīstības gaita. Pētniekiem neaizstājamo J. Misiņa «Latviešu rakstniecības rādītāji» papildināja V. Seiles «Grāmatas latviešiem» (R., 1936.), kas aptvēra no sākumposma (1585.) līdz 1936. gadam iznākušos izdevumus.

Augstvērtīgu sniegumu sava novada grāmatniecības vēstures izpēti Latgales kultūras darbinieki apliecināja ar 1914. gadā Daugavpili iznākušo «Rokstu krājumu latgaļu drukas aizlieguma atcelšanas 40. gadu atcerei». Latviešu grāmatniecības vēstures publikācijas kara gados bagātināja J. Misiņš ar rakstiem par 19. gs. grāmatizdevējiem K. Stālbergu, Bušiem, J. Kapteini u. c.

Pēc kara grāmatniecības izpēti turpinājās kā Latvijā, tā trimdā, kur nokļuva daudzi izcili latviešu zinātnieki. Apgūstot ārzemju arhīvus un bibliotēku fondus, M. Bukšs, E. Dunsdorfs, K. Draviņš, B. Jēgers, S. Kučinskis u. c. būtiski papildināja agrāk apgūto ar jauniem faktiem par atsevišķu grāmatu izdošanu, unikālu seniespiedumu atradumiem, grāmatniecības dar-

binieku biogrāfijām. Pateicoties B. Jēgera «Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijai», kuras četros iznākušajos sējumos ietverti līdz 1980. gadam izdotie iespieddarbi, tiek nodrošināts bibliogrāfisks pamats trimdas grāmatniecības turpmākajiem pētījumiem.

Latvijā pirmajos pēckara gados grāmatniecības vēstures izpēti ir apskums. Tā aktivizējās tikai 60. gadu beigās, kad nodibinās Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisija, kur tiek pulcināti dažādās iestādēs strādājošie grāmatniecības vēstures pētnieki un interesenti (A. Apinis, K. Egle, V. Jaugiēts, K. Karulis, M. Lāce, J. Paeglis, J. Peile u. c.). Komisija mēģina uzsākt sistemātisku grāmatniecības vēstures izpēti, risināt metodoloģiskos jautājumus. Tiek izstrādāta grāmatniecības vēstures periodizācija (autori A. Apinis, K. Karulis), aizsākta apjomā nelielu grāmatu sērija «Latviešu grāmatniecība». Komisijas darbā iesaistīto grāmatnieku pētījumi publicēti Fundamentālās bibliotēkas un Valsts bibliotēkas rakstu krājumos. Tomēr, lai cik nozīmīgas būtu tās sākotnējās ieceres, komisija nevarēja paveikt neiespējamo — saliedēt savā pamatdarbā aizņemtus entuziastus sistemātiskam, profesionālam pētnieciskajam darbam grāmatniecības vēsturē. Iespējams, ka tā laika garīgās nebrīves atmosfērā komisija rosināja interesentus pievērsties ja ne gluži aizliegtai, tad katrā ziņā oficiāli neveicinātai kultūras vēstures nozares izpēti. Trūkstot iespējai sniegt objektīvu, zinātniski pamatotu parādību atainojumu, tikpat kā netika veikti pētījumi par 20. gadsimta 20.—30. gadu grāmatniecību.

70.—80. gadu zinātniskās ievirzes publikācijas par grāmatniecības vēsturi lielākoties attiecas uz laikposmu līdz 20. gs. sākumam. Tas izskaidrojams arī ar to, ka vairākumam autoru (A. Apinis, S. Siško, M. Taube, O. Zanders, L. Labrence, L. Limane, A. Vilks, I. Klekere) pieredze un zinātniskās intereses izaugušas no tiešā darba Rīgas lielo zinātnisko bibliotēku retumu nodaļās. Izcilākais veikums latviešu grāmatniecības vēstures un rokraksta grāmatniecības izpēti ir A. Apinim: monogrāfija «Latviešu grāmatniecība. No pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām» (R., 1977.), saistoši uzrakstīta rokraksta grāmatniecības vēsture «Nepasot atļauju» (R., 1987.), darbi par grāmatu izplatību, izdevniecībām u. c. Pārējo autoru atsevišķais ieguldījums ir kvantitatīvi neliels, tomēr kopumā nozīmīgs — publicēti vairāki desmiti rakstu, kur no grāmatzinātnes viedokļa profesionāli sniegts izdevniecību, kādas grāmatniecības nozares vēstures, grāmatu mākslas, grāmatniecības u. c. ar grāmatu saistīto problēmu zinātnisks aplūkojums. Daļa pēdējo gadu veikuma apkopota tematiskos rakstu krājumos «Grāmatu latviešu sabiedrībā. 1856.—1870.» (R., 1987.) un «Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā» (R., 1991.), kuru sērijā «Bibliotēku zinātnes aspekti» laudisi klajā Latvijas Valsts bibliotēka (tagad — Latvijas Nacionālā bibliotēka).

Turpinās darbs bibliogrāfiskās bāzes pilnveidošanā. Nacionālajā bibliotēkā S. Siško vadībā tiek sastādīts latviešu seniespiedumu kopkatalogs. 1988. gadā iznāca erudītā grāmatu mākslas vēstures pētnieka V. Villeruša vadībā sagatavotais 17. gs. latviešu grāmatu ilustrāciju un viņešu katalogs.

Pētījumu kvalitatīvi vairākus darbus avotu bāzes apzināšanā. Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskajā nodaļā tiek veidotas un regulāri papildinātas latviešu grāmatniecības vēstures, iesējumu, ierakstu, spiedogu, ekslibru kartotēkas.

Nobeigumā — dažas piebildes par nepaveikto. Trūkst aptverošas bibliogrāfijas, tikai fragmentāri pētīts citās valodās Latvijā iznākušo grāmatu kopums. Par zinātniskas izpētes objektu nav kļuvis arī 20. gs. 20.—30. un pēckara gadu grāmatniecība. Nākotnes darbs ietilpst arī grāmatniecības uzziņu literatūras — biogrāfiskās vārdnīcas, enciklopēdijas — izveide. Lai to padarītu, veidojamas jaunas pētnieciskā darba struktūrvienības. Grāmatniecības vēsturei — laika gaitā par specifisku zinātņu nozari izaugušai darbības jomai — nākotnē nepieciešams krietni lielāks profesionālu darbinieku pulks.

Ināra KLEKERE

DOKTORU DIPLOMI, PRĒMIJAS

Diplomus par zinātņu doktoru grādu piešķiršanu saņēmuši:

- Nadežda Bērziņa (ZA Bioloģijas institūts),
- Viktors Fastrickis (RTU),
- Harijs Kalis (LU),
- Vladimirs Ļubinskis (Rīgas politiskā karaskola),
- Gundars Strautmanis (Rīgas mikroaparātu zinātniskās pētniecības institūts).

ZA Neorganiskās ķīmijas institūta darbinieki Osvalds Kūkurs un Imants Lazdiņš par jaunu materiālu un tehnoloģijas izstrādi saņēmuši PSRS MP diplomus un prēmijas.

EMBLĒMA — VIENOTĀJA

Katra pasākuma pamatā ir ideja. Pēc tam seko šīs idejas īstenošana. Tāda apmēra idejas īstenošana kā VLZK būtu izcils notikums jebkuras tautas vēsturē. Savas globālās īpatnības, zinātņu nozaru plašuma un nacionālā rakstura ziņā VLZK ieies latvju tautas vēsturē kā vienreizēja lautas radošo zinātņu manifestācija.

Visu šo ideju un īpatnību sakoņošanu un atspoguļošanu vienā grafiskā veidolā — simbolā LIA ierosmē izveidoja Aleksandrs RAVKOVŠ, RTU arhitektūras pēdējā kursa students no Latvijas. So darbu viņš paveica Montreālā, Kanādā. Grafiskais izveidojums sevī ietver pirmos četrus burtus (VLZK), savilus vienā kopienā — tā simboliski tverot latvju tautas centienus un cerības «ausekliša» zīmē un sarkanbaltsarkanā karoga krāsās. So grafisko veidojumu kā kopēju emblēmu VLZK sarakstei un publikācijām pieņēma un apstiprināja VLZK īcības komiteja Rīgā.

Tā veidojās kopēja un zīmīga saite globālā loģatā.

BIBLIOTĒKU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Senajās kultūras zemēs līdz ar rakstību radušās arī rakstīto avotu krātuves un to izveides noteikumi. Par rakstību Latvijā aizvēstūrē un līdz ar to arī par tekstu krātuvēm ziņu nav.

Tagadējā Latvijas teritorijā bibliotēku sākotne saistāma ar vācu feodālo kultūru. Krustnešu iekārtotie vācu klosteri un baznīcas pēc metropoles parauga jau 13. gs. veidoja pirmās bibliotēkas Rīgā, Cēsis, Koknese, Raunā, kuras pēc pāvesta rīkojuma apgādāja ar Rietumeiropas klosteros pārrakstītu literatūru. Teoloģisko, liturģisko, filozofisko un juridisko rakstu izmantotāna sekmēja tā laika zinātnes, mākslas, kultūras un līdz ar to arī bibliotēku attīstību un izplatību iekārtotāju aprindās. Bibliotēkās tolaik bija pieejamas tikai šauram garīdznieku un vadošo feodāļu lokam. Daļēji tās gāja bojā 16. gs. reformācijas cīņu apstākļos un feodālajos karos, taču to ietekme un darbošanās principi zināmā mērā saglabājās arī nākamajos gadsimtos.

Renesanses idejas, sekmēdamas grāmatniecības uzplaukumu Eiropā, 16. gs. sasniedza arī Daugavas krasus un mainīja attieksmi pret bibliotēku kā pilnīgi slēgtu, nepieejamu iestādi. M. Lutera (1483.—1546.) aicinājums dibināt skolas un bibliotēkas deva ierosmi arī pirmās publiskas — tagadējās Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas atvēršanai Rīgā 1524. g. Tā sāka darboties pat agrāk nekā slavenā Bodlija bibliotēka Oksfordā (1602.), Berlīnes un Stokholmas karaliskās bibliotēkas (1661.), Britu muzeja krātuve (1753.). 16. gs. nodibināja arī divas īpaši nozīmīgas krātuves — Kurzemes hercoga bibliotēku Kuldiņā un jezuītu bibliotēku Rīgā. Tikai 51 gadu vēlāk nekā Francijā (1537.) Rīgā (1588.) ieviesa t. s. obligāto eksemplāru: līdz ar N. Molīna (1500.—1625.) pirmās grāmatu spiestuves atvēršanu Rīgas pilsētas bibliotēka sāka saņemt šīs un arī citu vēlāk iekārtoto tipogrāfiju produkciju. Lai gan Rīga nebija ne universitātes pilsēta, ne ievērojams Eiropas kultūras centrs, grāmatizdošana un agrīnā publiskās bibliotēkas nodibināšana liecina par iz-

teiktu Rietumeiropas bibliotekārās domas recepciju.

Pirmo bibliotēku iekārtotāji, atbalsitāji un arī pirmie bibliotekāri, bibliotekārā darba aprakstītāji un sava laika pirmo profesionālo teorētisko atziņu paudēji bija vācieši un citi sveštautietīši. Kā ievērojamākie viņu vidū mināmi D. Hilhens (1561.—1610.), D. Hermans (1543.—1601.) un M. Brauers, kura sacerētājā Rīgas pilsētas bibliotēkas inspektora I. Ulenbrēka slavinājumā jau parādās mūsdienās aktuālā grāmatu krātuvju pieejamības ideja: «... bibliotēkai jāatbrīvojas no dzelzītiem stiepiem un restēm, aiz kurām tā ieslodzīta. Visiem lai tā būtu pieejama un lai dienas gaismā spīdētu tās sliekšnis.»

Rūpniecības un tirdzniecības uzplaukums, kā arī grāmatizdošanas stabilitāte 17. gs. (izņemot Ziemeļu kara gadus), pirmie latviešiem domātie laicīgi satura izdevumi, pirmās Rīgas avīzes «Rīgische Novelles» izdošana, zviedru liecēja un ģimnāzijas, kā arī latviešu skolu atvēršana palielināja interesi par grāmatu un lasīšanu. Grāmatas Latvijā, atšķirībā no Rietumeiropas, kur tās galvenokārt iegādājās vidusslāņu un augstākās sabiedrības pārstāvji, nonāca arī zemnieku un amatnieku mājās. Pieprasījums pēc tām auga un, domājams, Latvijā, tāpat kā Francijā, 17. gs. varēja veidoties arī privāti grāmatu krājumi (17. gs. ievērojamākie privāti bibliotēku īpašnieki bija H. Vilkins, D. Hermans, J. Rīvijs, J. Bavārs). Rīgas māģistrāts par savu pilsētas bibliotēku tomēr rūpējās pārlieku maz — nepiešķīra līdzekļus grāmatu iegādei, pieņēma drakoniskus izmantošanas noteikumus, tāpēc tā kļuva vēl nepieejamā. Liels trieciens Rīgas garīgajai dzīvei bija cīņai pret reformāciju 16. gs. organizētās jezuītu bibliotēkas zaudējums. Tā īpatniskās zviedriem un 1622. g. tika pārvesta uz Stokholmu, vēlāk Upsalu.

Bibliotēku renesanse sākās 18. gs. vietējā vācu presē parādījās arvien jaunas ziņas par grāmatu krātuvju

atvēršanu un nozīmī tautas izglītošana. Lai gan loģa cirtēji uz Eiropu 1714. gadā aizveda uz Pēterburgu Kurzemes hercoga bibliotēku, 18. gs. beigās Latvijā jau darbojās zinātniskas un publiskas bibliotēkas. Apgaismības ideju izplatība sekmēja arī bibliotēku darba teorijas attīstību. Latvijā tika izdotas vairākas grāmatas par bibliotēku darbu. J. F. Villiša izdevums «Līdz šim nepazītā un paslepusies... Rīgas pilsētas bibliotēka» pat uzskatāms par pirmo zināmo iespīto darbu par bibliotēkām nevien Latvijā, bet arī visā Krievijas impērijā. J. F. Villiša vēsturiskais ieskaits pasaules bibliotēku attīstībā, Rīgas pilsētas bibliotēkas 200 gadu vēsturē un bibliotekāru darba apstākļos sniedz starptautisku bibliotekāro panorāmu. To papildina A. V. Hupela (1737.—1819.) Vidzemes un Igaunijas publisko bibliotēku apraksts. Savukārt J. K. Bērena (1729.—92.) atziņa, ka bibliotēka vairs nevar būt tikai grāmatu krātuve zinātnieku gara izglītošanai, bet ka tai jākalpo visām dzīves jomām, arī atpūtai, un viņa viedoklis par grāmatas un lasīšanas lomu tautas un indivīda dzīvē vienībā ar apgaismības idejām stipri veicināja bibliotēku attīstību. 18. gs., tāpat kā iepriekšējās simtgadēs, bibliotekārā doma Latvijā bija vācu bibliotēkzinātniskās skolas atspulgs, bet bibliotēku vēsture — zināmā mērā daļa no latviešu tautas ģermanizācijas vēstures.

Bibliotekārās domas rosinātāji Latvijā gadsimtu ritumā aizvien noteiktāk cenāca pie secinājuma, ka veicināma ne vien pašu vāciešu, bet arī kolonizēto latviešu izglītošana. Šī nostādne nostiprinājās 18. gs. līdz ar latviešu laicīgās literatūras izdošanu, bet sevišķi spilgti izpaudās 19. gadsimtā. G. Bergmanis (1749.—1814.) bija pirmais bibliotēkārās domas sākuma kolekcionēt visus latviešu izdevumus un pirmo reizi Latvijā vēsturē aicināja bibliotēkas pievērsties savai zemei, krāt un glabāt visus materiālus par savu novadu — Rīgu un tās vēsturi.

Viņa unikālajā inkunābulu kolekcijā glabājās vienīgi eksemplāri pasaulē. G. Bergmana ietekmē Kurzemes muzeja bibliotēka Jelgavā iegādājās visas Kurzemē iespēstās un kurzemnieku savāktās grāmatas. Sākās interese par savu novadu, bibliotēkās izvērsās novadpētniecība. Latviešu bērnu izglītošanai pirmo plašāk zināmo bibliotēku, ko varēja izmantot arī apkārtnes zemnieki, iekārtoja mācītājs F. V. Vāgners 1828. gadā Neretā. Daži pētnieki gan konstatējuši, ka pirmās skolu bibliotēkas latviešiem radušās krietni agrāk. Savukārt pazīstamais apgaismotājs G. Merķelis (1769.—1850.) pirmais ierosināja Latvijā izveidot bibliotēku tīklu.

Tātad no 13. gs. līdz 19. gs. Latvijā pastāvēja tikai sveštautietiešu, galvenokārt vācu un poļu, veidotās bibliotēkas. Arī pirmsnacionālās teorētiskās bibliotekārās domas rosinātāji un virzītāji bija cittautietīši. Minhenes karaliskās bibliotēkas darbinieka M. Sretingera (1772.—1851.) 1807. gadā izvirzītais jēdziens «bibliotēku zinātnē» Latvijā varēja saņiegt tikai ar viņu starpniecību. Pagaidām gan nav apstiprinājuma, ka tas tolaik Latvijā būtu izmantots.

Profesors J. Lautenbahs (1847.—1928.) norādīja, ka latviešu dzīvē un literatūrā gandrīz līdz 19. gs. vidum iesniedzas viduslaiki. Arī nacionālā bibliotekārā doma sāka veidoties tikai 19. gs. vidū, kad savu darbību izvērša pirmie latviešu inteliģences pārstāvji. K. Valdemārs (1825.—91.), pirmās pašu latviešu 1848. g. Edolē veidotās bibliotēkas dibinātājs, bija arī pirmais latviešu autors, kas pievērsies bibliotēku darba teorijai. Ievādījis latviešu bibliotēku dibināšanas nacionālo kustību, viņš izstrādāja un mēģināja arī praktiski īstenot Kurzemes bibliotēku tīkla projektu. Arī citi jaunlatvieši par svarīgāko grāmatu izplatības avotu uzskatīja bibliotēkas.

Jaunveidojamo bibliotēku apgādi ar grāmatām veicināja 1824. g. izveidotā Latviešu draugu biedrība un 1868. gadā dibinātā Rīgas Latviešu

biedrība. Tās 1896. gadā izveidotā Bibliotēku komisija nodarbojās arī ar teorētiskiem jautājumiem: sastādīja jauno grāmatu krātuvju paraugstatūtus, vāca, analizēja un popularizēja ziņas par bibliotēku stāvokli un problēmām.

Līdztekus nacionālajām bibliotekārājam strāvam Latvijā joprojām aktīvi darbojās vācu bibliotēkzinātniskais novirziens. Tē pateicībā varām atcerēties G. Berkholca (1817.—86.) ieviesto vēstures pētniecības garu, viņa bibliotekāro darbību, interesi par baltu valodniecību, vācu latviešu izdevumu vākšanu, Letikas nodaļas nodibināšanu, jaunas klasifikācijas sistēmas, kā arī kartīšu kataloga ieviešanu Rīgas pilsētas bibliotēkā. Arī A. Buholca (1803.—75.) un citu baltvācu zinātnieku kultūrvēsturiskā un bibliotekāro domu veicināšanā darbība šodien ir vērtīgs izziņas materiāls.

19. gs. gan Eiropā, gan Amerikā veidojās un nostiprinājās divas samērā precīzas bibliotēku teorijas nostādnes. Pirmās pamatā bija vācu bibliotēkzinātnieku M. Sretingera un F. Eberta (1791.—1834.) mācība, ka bibliotēku teorija ir patstāvīga zinātne, kuras sastāvā iekļaujama arī grāmatzinātne un bibliogrāfija. Līdzīgs viedoklis bija arī amerikānim M. Džūijam (1851.—1931.). Otrās nostādnes pamatā bija uzskats, ka bibliotēku zinātne ir bibliogrāfijas, grāmatzinātnes vai pat filoloģijas nozare. So koncepciju jau 18. gs. pauda austriešu bibliogrāfs un bibliotekārs, grāmatzinātnes pamatlicējs M. Deniss (1729.—1800.). Latviešu bibliotekārā darba speciālisti diemžēl maz domājuši par šiem jautājumiem.

19. gs. pasaules bibliotēku dzīvē notiek radikāls pavērsiens: darbu sāk ievērojamas bibliotēkas: ASV Kongresa bibliotēka (1800.) un Rumjanceva muzeja grāmatu krātuve (1862.), Sveicē pieņem pirmos likumus par publiskajām bibliotekām, tiek iekārtotas fondu krātuves, lasītavas, bibliotekāru darba telpas, pazām ieviešas M. Sretingera iedi-

(Turpinājums 4. lpp.)

(Sākums 3. lpp.)

BIBLIOTĒKU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

binātais jēdziens bibliotēku zinātne. Grāmatkatalogus aizstāj kartiņu katalogi (arī Rīgas pilsētas bibliotēkā), rodas jaunas grāmatu klasifikācijas sistēmas. 1876. g. M. Džūijs ar «Decimālo klasifikāciju» rada pirmo revolūciju bibliotēku zinātnē. Augstskolās sāk lasīt lekcijas par bibliotēkaro un bibliogrāfisko darbu (Vācijā 1886. g., ASV 1887. g.). 19. gs. beigās bibliotēku zinātnē notiek otrā revolūcija — ASV bibliotēkas ievieš brīvu pieeju grāmatu plauktiem. Arī Latvijas bibliotēku darbā sākas jauns posms — atteikšanās no tradicionālajiem, gadsimtu ritumā iedibinātajiem slēgtajiem grāmatu glabāšanas un ierobežotajiem izsniegšanas principiem. Jauno atziņu izplatību sekmē starptautiskā sadarbība — top pirmās bibliotēkuru apvienības (ASV 1876. g., Anglijā 1877. g., Vācijā 1893. g.), notiek starptautiskas konferences (Londona 1877., 1897.). Ievieš kataloga kartītes standartformātu, rodas ideja par nestacionāro bibliotēkaro apkalpošanu. Bibliotēku dzīves aktivizācijai nepieciešami teorētiski vispārinājumi, tāpēc vairākās valstīs strauji attīstās bibliotēku zinātne. 19. gs. iezīmē pagriezienu arī latviešu nacionālajā bibliotēkārā domā. Gadsimta otrajā pusē lasīšana kā vācu, tā latviešu valodā gan pieaug, taču Latvijas laukos bibliotēkām vēl nav jūtamas nozīmes lasīšanas veicināšanā. 1885. gadā vēlākais ievērojamais bibliofils J. Misiņš atver bibliotēku, kas kļūst par nozīmīgu notikumu. Tomēr bibliotēku darba teorētisku vispārinājumu šajā laikā vēl ir maz.

20. gs. sākums nāk ar revolūcijām un reakcijām, kā arī ar vispārēju izglītības uzplaukumu un lasītāju skaita pieaugumu, ko veicina grāmatrūpniecības straujā attīstība. Katru darbdienu vidēji iznāk trīs latviešu grāmatas. Tas būtiski aktivizē bibliotēku darbu. Ģeometriskajā progresijā aug informācija par dažādu jaunu bibliotēku atvēršanu, parādās to darba statistiskā analīze, normatīvdokumentu publicējumi, ar valstu pieredzes izklāsti, grāmatu krātuvju nīkulošanas cēloņu apskaidē.

ziņas par latviešu koloniju bibliotēkām ārzemēs, pārdomas par katalogizācijas jautājumiem. Rīgā 1910. gadā iznāk pirmā bibliotēkārā darba praktiskā rokasgrāmata, nostiprinās nacionālās bibliotēkas nepieciešamības ideja.

1914. g. Latvijā darbojas apmēram 300 publisko bibliotēku, taču nākamajiem gadiem kolizijas — I pasaules karš, varas maiņas Latvijas teritorijā, revolūcija un brīvības cīņas smagi skāra rosīgi sāktu un samērā plaši izvērstu bibliotēku darbu.

Tāpat līdz 1918. g. 18. novembrim Latvijas bibliotēku vēsture un darba teorija saistījās gan ar vācu, gan krievu, mazāk poļu un zviedru azspiestu vai labprātīgi pārņemtu ietekmi. 18. novembris ievadīja Latvijas brīvvalsti, kurā arī bibliotēkai vajadzēja būt brīvai. Strauji nostiprinājās nacionālā kultūra, aktivizējās visas dzīves jomas, arī bibliotēkārā; 1919. g. 29. augustā darou sāka Latvijas Centrālā, vēlāk Latvijas Valsts bibliotēka (VB), kuras galvenais uzdevums bija kļūt par nacionālas nozīmes iestādi; 1920. un 1923. g. notika pirmie bibliotēkuru kursi, nodibinājās Latvijas Bibliotēkuru biedrība (LBB), sanāca pirmais bibliotēku darbinieku kongress, kurā nodibināja Bibliotēku padomi. Šis padomes izdotās divas gadagrāmatas ir detalizēts, aprakstošs, vairāk vai mazāk analītisks ieskaats Latvijas bibliotēku vēsturē, ikdienā un arī dažās teorētiskās nostādēs. T. Liventāla (1882.—1956.) pētījuma publicētā daļa atspoguļo Latvijas bibliotēku attīstības gaitu, tiesisko stāvokli, K. Valdemāra, J. Misiņa (1862.—1945.) un J. Kriškāna (1863.—1916.) ieguldījumu bibliotēku darbā, grāmatu krātuvju noietu ceļu saistījumā ar literatūras un grāmatniecības gaitu; sniegta arī bibliotēku skaitliskā, fondu valodiskā un nozariskā sastāva, lasītāju kontingenta, kā arī 1924. g. veiktās bibliotēku aptaujas analīze. 1924. gads līdz ar «Likuma par tirdzniecību un poligrāfisko iestāžu ražojumiem, par bibliotēkām un lasītājiem» pieņemšanu tiek uzskatīts par oficiālas lat-

viešu bibliotēku statistikas sākumu.

Kultūras fonda, LBB un VB rosinātais darbs tautas bibliotēku dibināšanā un pilnveidošanā jau 20. gadu beigās radīja apstākļus plaša šo bibliotēku tīkla izveidei. 1918. gadā darbojās 192, 1924. g. — 706, 1937. g. — 912 tautas bibliotēkas, kurās glabājās vidēji 3 grāmatas katram republikas iedzīvotājam. R. Egle (1889.—1947.), kas vienmēr rūpīgi iepazīs ar ārzemju bibliotēku zinātnes sasniegumiem, par galveno tautas bibliotēkas uzdevumu izvirzīja demokrātiskā sabiedrībā atzītus pieņemumus — apmierināt pieprasījumu pēc literatūras, tās iegādē ievērojot bezpartijiskumu.

Pamazām veidojās un nostiprinājās Baltijas valstu bibliotēkārā sakari. 1930. g. Bibliotēkuru biedrība organizēja Baltijas bibliotēkuru kongresu, kurā iztirzāja Lietuvas, Igaunijas un Latvijas grāmatu krātuvju vēstures problēmas, risināja grāmatapmaiņas, bibliogrāfiskā darba u. c. praktiskus jautājumus. Izvērsās arī starptautiskā sadarbība: 1924. g. Latvija pievienojās 1886. g. Briseles konvencijai un VB tika izveidots Latvijas starptautiskais iespieddarbu apmaiņas birojs: sākās starptautiskā grāmatu apmaiņa. 30. gadu beigās Latvijas bibliotēkām bija sakari ar vairākiem desmitiem valstu.

Latvijas bibliotēkari iesaistījās Starptautiskajā bibliotēku asociāciju un institūtu federācijā (IFLA), piedalījās starptautiskās profesionālās sanāksmēs Prāgā, Briselē, Romā, Stokholmā, Oksfordā. Latvija savukārt apmeklēja ASV, Anglijas un citu valstu pārstāvjus. Republikas bibliotēkari, kas galvenokārt bija izmantojuši vācu bibliotēkzinātniskās skolas atziņas, 20. gados sāka iepazīt un ieviest ASV bibliotēku darba paņēmienus — brīvu pieeju grāmatu plauktiem, Decimālo klasifikāciju, D. Brauna (1862.—1914.) abonementu, C. Katera (1837.—1903.) autorizējumu un autortabulu sistēmu. V. Caunes (1890.—1944.) sagatavotais M. Džūija Decimālais klasifikācijas piemērojums Latvijas bibliotē-

kām, bibliotēkārā darba specifikas izklāsts «Bibliotēkas iekārtā», kā arī pēc C. Katera parauga veidotās autoru tabulas ir mācību un pārdoma materiāls arī šodien. V. Caunes detalizētais bibliotēkaro procesu, īpaši katalogizācijas un klasifikācijas, apraksts ļauj ieskaatīties arī 20.—30. gadu problēmsituācijās — pārejā uz starptautiskā formāta kartiņu katalogu, bibliogrāfiskā apraksta standartizēšanā, komplektēšanas principos, statistikas pilnīgošanā, tautas bibliotēku fonda procentuālā sastāva noteikšanā.

20.—30. gados padziļinājās arī bibliotēku vēstures izpēte: pirmā Latvijas inkunābulista N. Buša (1864.—1933.) unikālais apcerējums par Rīgas pilsētas bibliotēku un tajā esošo viduslaiku grāmatu vēsturi vēl šodien ir vispildīgākā informācija ne vien par Latvijas zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas (FB) attīstību laiku lokos, bet arī par Latvijas grāmatu krātuvju vēsturi. Tas ir dziļš ieskaats Eiropas un Latvijas intelektuālajā (arī bibliotēkārā) dzīvē 400 gadu garā laikposmā, vācu bibliotēkzinātniskās skolas lietiskajā īstenojumā Latvijā.

Vērtīgs informācijas avots ir arī B. Brežgo (1887.—1957.) pētījums par Latgales skolu un Daugavpils, Pasiēnes, Aglonas un Viļānu klostera bibliotēkām (Aglonas klostera bibliotēku, kura 1940. g. bija 4853 iespiestas un 82 ar roku rakstītas grāmatas, komunisti iznīcināja 60. gados).

Bibliotēkuru aktivitāti un informētību īpaši veicināja LBB žurnāls «Bibliotēkars», kurā iztirzāja ne vien konsultatīvus darba jautājumus, bet arī konceptuālas problēmas. Latviešu bibliotēkari, piemēram, centās noliegt pasaulē atzītā kartiņu kataloga lietderību nelielās bibliotēkās. Arī jēdzienu «katalogos» interpretēja citādi nekā starptautiskajā praksē, uzskatot, ka kataloga galvenais uzdevums nav uzrādīt bibliotēkā esošās grāmatas, bet gan atklāt to saturu, tādējādi aicinot katalogos ievietot arī analītiskos aprakstus.

Bibliotēkārās domas attīstību 20.—30. gados sekmēja arī citas publikācijas un periodiskie izdevumi, kuros kopumā ik gadus parādījās apmēram 70—80 raksti par bibliotēkārā darba jautājumiem. Aktīvākie autori bija V. Caune, K. Egle, R. Egle, T. Liventāls, A. Pavars, V. Rubenis u. c. Presē atspoguļojās arī demokrātu un t. s. «revolucionāru» uzskatu sadursmes bibliotēkārās jautājumos. Ja liberāļi Latvijā, tāpat kā jebkur citur demokrātiskajā pasaulē, atzina, ka bibliotēkai jābūt apolītiskai un vienādi jāatspoguļo visi viedokļi, tad t. s. «revolucionāri» pieprasīja publiskās bibliotēkas organizēt cīņai pret buržuāzisko iekārtu un par «brīvu kultūru».

Tikai 20 gadus pēc vairāk nekā 700 nebrīves gadiem latvieši kā brīva un neatkarīga tauta varēja nostāties blakus citām, sasniegt augstu līmeni grāmatizdošanā, izglītībā, arī bibliotēkārā darbā. Sajos gados tika veidota nacionālā bibliotēka un tautas bibliotēku tīkls, ieviesti demokrātiski bibliotēku darba principi, sāka izstrādāt arī bibliotēkaro likumdošanu, domāja par profesionālās augstākās izglītības nepieciešamību.

Bibliotēkārā darba lejuplīde sākās ar Latvijas okupāciju 1940. gadā: tika slēgta LBB, Bibliotēku padome, bibliotēkārā prese. Boļševiku sāktu kultūras grautiņu turpināja fašisti. Ja fašizācija beidzās 1944. g., tad komunisti beigu sākums vēl tikai iezīmēja.

Garajos totalitārisma gados tika nīcināta latviešu tauta un tās garīgā atmiņa — grāmata un bibliotēka. Pēc viena vien protokola ziņām, piemēram, 1947. gadā no VB fonda iznīcināšanai nosūtīja 500 000 iespieddarbu. Latvijas bibliotēkas pārplūdināja marksistiski leņinskā literatūra krievu valodā. Tūkstošiem grāmatu ieslēdza spēcīdos.

Anna MAULIŅA

PAZĪSTI REPUBLIKU

NO LATVIJAS ĢEOGRĀFIJAS

IK NOVADĀ SAVS SKAISTUMS

Pieņemts par skaistuma etalonu uzskatīt Šveici. Arī Latvijas novadu skaistākās vietas nereti dēvējam par «šveicēm».

Kurš gan no mums nav apbrīnojis brīnumaino dabas pērli Siguldu — Vidzemes šveici? Populāra un acij tīkama ir arī Kurzemes šveice, kas atrodas Abavas ielejā starp Sabīli un Kandavu.

Tālāka un grūtāk sasniedzama ir Latgales šveice, kas izvietojusies trijstūrī starp Krāslavu, Aglonu un Dagdu. Šis šveices skatutornis ir Sauleskalns, no kura var saredzēt vismaz pusotra desmita ezeru.

Visvienmūlākais novads, šķiet, ir

Zemgale: līdzenumi vien. Taču arī te ir krāšņa vieta — Saukas ezera apkaime ar Ormaņkalnu. Pabūsi te un Zemgale kļūs mīļāka.

CIK MUMS IR STABURAGU?

Raudošas klintis — tā jau ir eksofika. Gadu simtiem tauta apbrīnoja Daugavas lielo Staburagu. Nu tas noslīcināts dzelmē. Taču palicis tautas atmiņā.

Vēl mums ir atlicis kā apbrīnot mazos staburagus. Viens no viņiem ir Raunas krastā, otrs — Imulas krastā. Skaistas un burvīgas ainavas. Taču lielā Staburaga iespaida tomēr nav.

DĪZIE UN SVĒTIE AVOTI

Par dzižāko Latvijā uzskata Dāvida avotu Vaives upes grīvā pie Priekulei. Tā izplūde — 25 litri ūdens sekundē.

Ūdeņiem bagāts arī Saltavots pie Allažiem.

Kā dziednieciskas vietas agrāk tautā plaši pazīstami bija svētavoī Tirzā un Zilaiskalnā.

Tirzas svētavotū savā laikā daudz apmeklēja svētceļotāji, lai atgūtu veselību. Kungiem tautas izdarības nepatika. Tāpēc avotu aizbēra. Pirmoreiz 1774. gadā, otrreiz 1825. gadā. Taču avots katreiz izlauzās uz āru no jauna, Tagad Tirzas svētavota tuvumā ierīkots benzintanks. Tā teikt, ko nevar piebeigt ar lāpstu, tas jāpiebeidz ar tankiem.

KALNU UPES

Straujākā Latvijas upe Savīte iztek no Savītes jeb Kaņepņu ezera, bet ietek Vesetā. Upes kritums — seši metri uz kilometru. Nu istas kalnu upes straujums.

Savīte mutūlo Gaiziņkalna piekāvē. Tās tecējumā daudz skaistu ainavu. Īpaši burvīga ir tās stāvkrastu grava Jāņukalnā.

Ists kalnieša raksturs ir arī 12 km garajam Šķervelim — kritums 5 m uz km. Šķervelis ietek gandrīz tikpat straujajā Dzeldā.

Pie straujajām upēm vēl jāpiešķaita arī Rauna, Lētīza, Arona, Amata, kā arī Veseta un Užava (abas pēdējās tikai augštecē).

DZIĻEZERI

Dziļākais ezers Latvijā un arī visā Baltijā ir Drīdzis — 65 metri. Krāslavas rajonā atrodas arī otrs dziļākais ezers republikā — Garais ezers (56 m).

Pussimts metru dziļš ir Cieceres ezers pie Brocēniem.

Ar prāvu dziļumu vēl izceļas arī Geranimovas, Ilzas, Ormijas, Ojatu, Usura, Riču, Guseņa, Svētes un citi ezeri.

NEPARASTĀS SALAS

Ļoti īpatnēja parādība ir klejojošās salas. Vairākas šādas salas ir Ungurpils ezerā. Vējinā laikā tās parasti ceļo no viena krasta uz otru.

Arī Kaives ezerā ir peldoša sala. Divaina sala atrodas Ilziņa ezerā. Virspusē tā parādās ik pēc trim četriem gadiem, tad atkal nogrimst. Sala parasti iznirst vasarās un nogrimst rudenos. Parādība, šķiet, saistīta ar purva gāzes izdalīšanos. Nirstošā sala spēj noturēt piecus sešus cilvēkus.

ALAS

Ar alām izceļas Cēsu rajons. 54 metri — tik iespaidīgs garums ir Sikspārņu alai, kas atrodas Gaujas senlejas Kazu gravā. Kalējalai, kas atrodas Strīkupītes krastā, garums 49 m. Tikai nedaudz īsāka — 48 m — ir Ezerāla, kura ved uz vieniģo Latvijā zināmo apakšzemes ezeru.

No alām, kas senatnē bijušas apdzīvotas, iespaidīgākā ir 47 m garā Libiešu upurāla Svētupes krastā.

RUMBAS

Neatkarītojamus iespaidus izraisa skaistie Latvijas ūdenskritumi. Varena un krāšņa ir Ventas rumba Kuldiģā. Tās platums — 110 m —

ir viens no iespaidīgākajiem pat visas valsts mērogā.

Tūristu iecienīta ir Abavas rumba Sabīles tuvumā.

Mazāk populāra, taču acij ne mazāk tīkama ir nelielā Rendas rumba Ivandes upē.

KARSTA PARĀDĪBAS

Karsta parādības pie mums visai izplatītas. Ar tām īpaši izceļas Skaistkalnes apvidus. Te ir bijuši gadījumi, kad pazemē pazūd pat ēkas.

Arī Baldones pusē pie Riekstu un Doļu kalniem ir daudz iegurumu. Vienā tādā krāteri ir izveidojies 0,3 ha lielais Liliju ezers.

Piltuvveidīgi ieburkumi (kritēni) vērojami pie Velnakmens Kokneses apkaime, kā arī Allažos.

Iegurumi visbiežāk rodas ūdens izšķīdinātā ģipsakmens vietā.

EKSOTISKIE AUGI

Pie Kandavas aug ļoti reti sastopamās krūmu čuzas. Tie ir augi ar sarkanbrūniem zariem un koši dzelteniem ziediem. 130 hektāru lielais čūzu purvs ieskaitīts botāniskajā līgumā.

Niedres jūrā ir unikāla parādība pasaulē. Un šī unikālā parādība ir vērojama Rīgas jūras līcī starp Saļacgrīvu un Ainažiem. Šis jūra augošās niedres dēvē par Randu plāvam. To platība 198 ha. Arī tās atrodas valsts aizsardzībā.

Kīrkazans ir koks, kas pārtiek no kukaiņiem. Sāds koks aug Dobeles pilskalnā.

Sis nelielais, fragmentārais ieskaats Latvijas dabā liecina par mūsu republikas savdabību. Vajag tikai iepazīt to.

Atsvešinoties no dabas, cilvēks atsvešinās arī pats no sevis.

V. HELMS

Dizakmeņi un jūra... Dabas harmonija vai varbūt pretstatu cīņa?

«ZINĀTNES VĒSTNESIS»

Indekss 77165
Dibinātājs un izdevējs: Latvijas Zinātnieku savienība
Reģistrācijas apliecība Nr. 0075, izdota 19.03.91.

Redaktors Vilhelms Lūta

Redakcijas kolēģija: Evalds Mugurēvičs (redkolēģijas vadītājs), Elmārs Beķeris, Mārtiņš Beķers, Juris Ekmanis, Jānis Graudonis, Jānis Kļava, Oskars Martinsons
Redakcijas adrese: Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Tālrunis 226198.

«Zinātnes Vēstnesis» («Science Bulletin») Association of Latvian Scientists
Iespiests Rīgas Tehniskās universitātes tipogrāfijā Rīgā, Kaļķu ielā 1. Augstspiede.
1 uzsk. iespiedloksne. Tirāža 2000 eks. Pasūtījums Nr. A-207.
Linotipists Aldis Puķītis, burtlīcis Jevgeņijs Zvejs, iespiedējs Arnis Martužs.
Korektore Daina Pakalniņa.